

Ks. JANUSZ SZULIST
Wyższe Seminarium Duchowne
Pelplin

Systemy samoreferencyjne Niklasa Luhmanna jako sposób interpretacji rzeczywistości społeczno-politycznej

WSTĘP. 1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA SYSTEMÓW REFERENCYJNYCH.
2. ELEMENTY SYSTEMÓW SPOŁECZNYCH W PISAMCH NIKLASA
LUHMANN. 3. SPOŁECZEŃSTWO W KONTEKSCIE TEORII SYSTEMÓW
LUHMANN. 4. CHARAKTER POLITYKI W ASPEKCIE TEORII SYSTEMÓW.
ZAKOŃCZENIE.

WSTĘP

Socjologia jest nauką stawiającą w centrum zainteresowań społeczność wraz z wszelkimi odniesieniami, jakie są właściwe wspólnotom ludzkim. Dogłębna analiza zjawisk społecznych pozwala na stwierdzenie zmian i ustalenie momentów przełomu. Jednak zadaniem socjologów jest nie tylko refleksja nad zastaną rzeczywistością, ale także formułowanie prawideł, wizji, systemów, które pozwolą przyszłym pokoleniom postępować w sposób bardziej ludzki [zob. Morel, Bauer, Meleghy, Niedenzu, Preglau, Staubmann 2007, 1nn].

Niklas Luhmann (1927-1998)¹ jest autorem teorii systemów samoreferencyjnych (często redukowanych do tzw. systemów autopoetycznych). Dzieła tego autora prezentują odmienne spojrzenie na rzeczywistość społeczną zrywające z hierarchicznie uporządkowaną (segmentarną) wizją społeczeństwa. W niniejszym artykule, postępując wedle wskazań Luhmanna, podejmę się próby zarysowania teorii systemów samoreferencyjnych i w dalszej kolejności ukazania zastosowania owej teorii do interpretacji rzeczywistości społecznej oraz politycznej.

---

¹ Więcej zob. na: www.luhmann.pl.

1. OGÓLNA CHARAKTERYSTYKA SYSTEMÓW SAMOREFERENCYJNYCH

Systemy kształtujące się same z siebie nazywane są w terminologii Luhmanna autopoetycznymi. Na specyfikę owych systemów wskazuje też Maturana, który nie tylko zwraca uwagę na samoczynne istnienie systemów autopoetycznych, ale także na fakt, iż przestrzeń systemowa oraz konieczna jedność istnieją dzięki wyraźnemu odgraniczeniu od innych systemów rozumianych także jako samowystarczalne jednostki [zob. Maturana 1985, 280].

Analizując teorię Luhmanna, należy wskazać na ważne rozróżnienie pomiędzy systemami autopoetycznymi a systemami samoreferencyjnymi. Otóż „autopoiesis” odnoszona jest zasadniczo do działania pojedynczych elementów systemu. Samoreferencyjność jest natomiast pojęciem szerszym, ponieważ dotyczy całej struktury systemu, a nawet jest ona określeniem samoorganizacji jako sposobu istnienia systemu [zob. Maturana 1985, 219].

Systemy samoreferencyjne w wydaniu Luhmanna posiadają dwie własności: realność oraz zamknięty charakter. Realność systemu wyraża się w tym, iż nie jest on tworem analiz. Luhmann mówi o systemach, które same się definiują i które odpowiadają realnie istniejącym zależnościom. Zwyczajną konsekwencją dla rzeczywistych systemów jest przyjęcie istnienia indywidualów jako elementarnych części systemu. W systemach analitycznie ukonstytuowanych (jak zachodzi to w koncepcji T. Parsonsa [zob. Parsons 1964, 52-64]) pojawiają się wprawdzie indywidualne elementy, ale są one zawsze przedmiotem kolejnych analiz.

Zamknięty charakter systemów jest dość kontrowersyjnym określeniem. Luhmann nie prezentuje stanowiska właściwego dla solipsyzmu albo autyzmu. Systemy samoreferencyjne wchodzą z relacją ze środowiskiem. Można nawet powiedzieć, iż ogólny charakter systemu jest zależny od tzw. „rezonansu” zachodzącego pomiędzy otoczeniem a systemem. O zamkniętym charakterze systemu w teorii luhmannowskiej mówi się w odniesieniu do „samoregulacji własnej zależności lub niezależności” [Morel, Bauer, Melegny, Niedenzu, Preglau, Staubmann 2007, 220].

2. ELEMENTY SYSTEMÓW SPOŁECZNYCH W PISMACH NIKLASA LUHMANN

Na teorię systemów społecznych składa się sześć elementów: obecność, przyjęcie oraz komunikacja słowna, historia i struktura, system i otoczenie, kontrola społeczna, tożsamość oraz możliwość abstrakcji. Określenie powyższych sześciu elementów jest jednocześnie opisem funkcjonowania społeczności stanowiącej rzeczywistość kompleksową odpowiadającą złożoności bytu ludzkiego [zob. Luhmann 1975b, 21].

Sytuacja spotkania jest punktem wyjścia dla analiz socjologicznych oraz prowadzi Luhmanna do wypracowania koncepcji systemów samoreferencyj-

nych. Spotkanie dwóch osób jest spotkaniem dwóch podmiotów w całej ich kompleksowości. Luhmann mówi tutaj o tzw. „podwójnej kontyngencji”, która jest następstwem spotkania i która jest swoistym „punktem zero”, od którego przeprowadzane są analizy socjologiczne w aspekcie odniesień międzypodmiotowych w ramach systemu, jak również w relacji do otoczenia.

W ramach systemu społecznego obecność objawia się poprzez zachowania oraz przeżycia podmiotów w nim obecnych. Obecność decyduje nie tylko o strukturze społeczności, ale jest także elementem granicznym, dzięki któremu można rozróżnić pomiędzy jednym systemem a drugim. Graniczny charakter obecności dotyczy istoty funkcjonowania człowieka w ramach społeczności. Ta istota jest określana dwoma pojęciami: selektywność oraz faktyczność. Luhmann, powołując się na założenia fenomenologii Husserla, definiuje selektywność jako zasadniczą zdolność wyboru pomiędzy różnymi sposobami własnej realizacji. Stąd typowym przejawem selektywności w strukturach społecznych jest współprzeżywanie stanów emocjonalnych innych obecnych podmiotów. Relacje zachodzące w tak rozumianej społeczności są obustronne. Faktyczność zaś odnosi się do sposobu prezentowania się rzeczywistości dla poznającego podmiotu [zob. Luhmann 1975b, 22].

Interakcyjność jest zasadniczym elementem kreującym systemy społeczne. Zachowanie się podmiotów składających się na rzeczywistość społeczną nie wyklucza jednak istniejących już struktur społecznych, takich jak: kulturowy aspekt rzeczywistości społecznej, utarte sposoby rozwiązywania powstających problemów itd. Powyższe elementy zastane już w rzeczywistości społecznej nie negują roli interakcyjności, ale, wręcz przeciwnie: nadają jej szczególnego charakteru oraz poprawności międzyludzkich odniesień [zob. Luhmann 1975b, 22n.; por. Kiss 1990, 34n].

Poznanie oraz komunikacja słowna stanowią kolejny element systemów społecznych będący jednocześnie pewnym procesem. Poznanie („przyjęcie”) jest rzeczywistością rozumianą dość szeroko. Tutaj bowiem zachodzą nie tylko akty słowne ale także akty bezsłowne wyrażające się w najzwyczajniejszych odruchach. Doprecyzowanie terminu: „przyjęcie” następuje w pojęciu „wymiany informacji” będącej formą refleksji nad przyjęciem. Elementem należącym do przyjęcia jest komunikacja słowna charakteryzująca wzajemne odniesienia. W oparciu o zdrowy rozsądek a także w oparciu o najzwyczajniejsze obserwacje Luhmann stwierdza, iż komunikacja słowna nigdy nie wyczerpie całego bogactwa stanów emocjonalnych, które pojawiają się w wyniku spotkania dwóch osób. Nie istnieje tutaj zupełna odpowiedniość pomiędzy przyjęciem a komunikacją słowną [Luhmann 1975b, 23; 1984, 563n].

Komunikacja słowna charakteryzująca po części proces przyjęcia posiada znamienne cechy. Po pierwsze, osoba wypowiadająca się jest odpowiedzialna za wyrażane opinie. Odpowiedzialność jest definiowana przez Luhmanna jako reakcja na zachowanie albo słowa drugiego. Następnie komunikaty słowne cechują się niezwykłą intensywnością co do zawartych w nich treści. W ten sposób kształtowana jest czytelność oraz jednoznaczność odniesień między-

podmiotowych. Po trzecie, komunikacja słowna nie tylko zakłada, ale również domaga się uwagi albo uznania ze strony drugiej osoby. Owa uwaga oraz uznanie nie muszą mieć oczywiście spektakularnych rozmiarów².

Tematyżacja siłą rzeczy należy do procesu komunikacji słownej. Jest ona spełnieniem postulatu selektywności charakteryzującego fenomen obecności. W dalszej kolejności wybór wspólnego tematu jest czynnikiem kształtującym jedność. Członkowie społeczności na tej drodze podlegają swoistej centralizacji. Wybór wspólnego tematu, wokół którego koncentruje się wymiana słowna, domaga się ofiary ze strony poszczególnych podmiotów. Ofiara jest rozumiana tutaj jako rezygnacja z innych możliwości (należących po części również do natury) dla zaistnienia obustronnej wymiany [zob. Luhmann 1975b, 24].

Przechodzenie z jednego tematu do drugiego dowodzi dwóch cech systemów społecznych. Po pierwsze, zmiana tematu ukazuje elastyczność systemów społecznych, które nie są przecież skostniałymi strukturami. Po drugie, zmiana tematu dowodzi, jak bardzo dany system jest powiązany z otoczeniem, ponieważ impuls do zmiany może pochodzić nie tylko od pojedynczego podmiotu, ale pojawia się także skutek oddziaływania otoczenia. Konsekwencją możliwości zmiany tematów w procesie komunikacji słownej jest konieczność kontroli posiadającej wpływ na kształt struktur społecznych [zob. Luhmann 1975b, 24n].

Kolejne elementy systemów społecznych to historia i struktura. Według Luhmanna, własna historia w aspekcie systemów społecznych zaczyna się w momencie „zgrupowania się oraz konstytucji wspólnego tematu” [zob. Luhmann 1975b, 26]. Uczestnicy wspólnoty zgromadzeni wokół wspólnego dla nich tematu postępują w sposób wolny. Odniesienie do jednego tematu jest momentem różnicującym jeden system od drugiego. Uczestnicy tak rozumianych systemów kreują w sobie samoświadomość, a ich wzajemne odniesienia następują wedle istniejących struktur [por. Luhmann 1984, 70-76].

Własna historia systemów społecznych jest czymś więcej niż tylko nagromadzeniem faktów. Istotnym czynnikiem dla pojęcia historii jest jej przynależność do perspektywy możliwości. Odrzucenie jednych możliwości i przyjmowanie drugich powoduje, iż na własną historię składają się zarówno te wydarzenia, w których uczestniczyli obecni, jak też te wydarzenia, które znajdują się w niezaktualizowanej potencji czasowej. Dokonane akty selekcji kształtują w rozwijającej się historii sens dziejów ludzkich³.

Własna historia, według Luhmanna, posiada dwie własności: zdolność autokreacji oraz wspólne dziedzictwo. Zdolność autokreacji wyraża się w ciągłym dodawaniu nowych elementów do wspólnego tematu, co z kolei zach-

² N. Luhmann w ogólnym opracowaniu dotyczącym systemów społecznych zestawia razem komunikację i ludzkie postępowanie [zob. Luhmann 1984, 191-240; por. Luhmann 1975b, 23n; Horster 1997, 128-132].

³ Historia ogólna (a właściwie światowa) jest charakteryzowana przez Luhmanna jako faktyczność w sensie nagromadzenia tylko faktów [zob. Luhmann 1975b, 26; por. Barben 1996, 59n].

dzi w procesie zmiany tematu na skutek konsensusu pomiędzy obecnymi oraz na skutek negacji stojących przed obecnymi możliwościami. Wspólne dziedzictwo jest zasadniczo utożsamiane ze wspólną pamięcią stanowiącą punkt odniesienia dla obecnych. Powstające tutaj na przestrzeni czasu odniesienia decydują o przedmiotowości (a przez to o obiektywnym charakterze) funkcjonującego systemu. [zob. Luhmann 1975b, 26nn].

System i otoczenie są parą stanowiącą kolejny element rzeczywistości systemowej. Rozróżnienie pomiędzy systemem a otoczeniem dotyczy ustalenia tego, co należy do systemu na skutek procesu selekcji oraz tego, co niejako znajduje się poza granicami systemu [por. Barben 1996, 55n.]. Dla Luhmanna pytanie o różnicę pomiędzy systemem a otoczeniem jest pytaniem o kompleksowość obu tych rzeczywistości. W myśl teorii systemów otoczenie jest zawsze bardziej kompleksowe niż system, ponieważ do systemu należy wybrane (a właściwie ustalone) spektrum możliwości. Kwestia poziomu kompleksowości nie jest dziełem przypadku ani bezpośrednim następstwem charakteru natury. Różnica w kompleksowości jest w linii prostej pochodną wewnętrznego porządku systemu a także jego zdolności do autokreacji. Do perspektywy obecnego podmiotu należy nie tylko sam system, ale także wyraźnie oddzielone otoczenie. Wzajemne ich odniesienie związane jest np. z wszelkimi zmianami, jakie mają miejsce w procesie przechodzenia z jednego tematu do drugiego itd. Powyższe odniesienia zakładają, w myśl teorii Luhmanna, obustronną aktywność [por. Luhmann 1975b, 28n; 1970, 143n; 1997, 68-70; Guggenberger 1998, 56-59].

Wzajemne oddziaływanie systemu oraz otoczenia jest doprecyzowane w pojęciu kontroli społecznej stanowiącej kolejny element systemów społecznych Luhmanna. Klasyczne systemy kontroli zmierzały zasadniczo w dwóch kierunkach, co określało jednocześnie ich metody. Pierwszy kierunek wyrażał się w dążeniu do doskonałości, co odpowiadało coraz bardziej pełnemu realizowaniu norm etycznych. Drugi kierunek rozwoju systemów kontroli społecznej dotyczył zwyczajnej negacji pewnych przejawów życia społecznego. Oba kierunki rozwoju systemów kontroli zdają się, według Luhmanna, niewystarczającymi z uwagi na bezgraniczny charakter możliwości, przed którymi stoi obecny w systemie podmiot. Mając na uwadze charakter obecności w systemie społecznym, jak też właściwą mu konieczną selekcję, kontrola systemów społecznych dotyczy w pierwszym rzędzie relacji pomiędzy kompleksowością systemu (w ramach własnej struktury) a kompleksowością otoczenia [zob. Luhmann 1984, 45nn]. Luhmann wskazuje tutaj na postulat współzależności pomiędzy możliwościami zawartymi w systemie a tymi obecnymi w otoczeniu. Powyższemu określeniu charakteru kontroli społecznej odpowiadają zasadniczo dwie metody: „proces wstępu oraz opuszczenia systemu” oraz „procesy selektywnego traktowania obecnych w systemie”. „Procesy wstępu oraz opuszczenia systemu” odpowiadają w rzeczywistości społecznej zjawiskom rekrutacji oraz rezygnacji z obecności w systemie. Elementem koniecznym tak pojętej kontroli są oczywiście katalogi reguł, którym powinni podlegać członkowie systemów. W tym jednak miejscu Lu-

hmann zaznacza, że im mniej ustalono reguł, tym mniej dany system jest zależny od otoczenia. Innymi słowy, na tej drodze wzrasta samoświadomość uczestnictwa w systemie. „Selektywne traktowanie” jest pochodną postępowania obecnych w systemie. Jeżeli akty poszczególnych podmiotów nie odpowiadają ustalonym wewnętrznym regułom systemowym albo są ze szkodą dla systemów, wówczas musi nastąpić proces korektury albo naprawy systemu. Owa korektura może przybrać postać bezpośredniego odniesienia do aktualnego tematu komunikacji społecznej albo można mówić tutaj o wyabstrahowanym temacie, który stanowi cel zapoczątkowanych procesów kontroli. Luhmann dopuszcza możliwość doraźnej tematyzacji uwarunkowanej nieprawidłowościami [zob. Luhmann 1975b, 29n; 1984, 242-282].

Za system kontroli należy uznać moralizowanie, które dotyczy przypomnienia reguł oraz wartości życia społecznego przestrzeganych przez wszystkich obecnych. Moralistyka w tym wydaniu nie jest skoncentrowana wokół jednego tematu. Mówi się tutaj o postępowaniu rozsądnym, odpowiadającym regułom rozumu praktycznego itd. Brak łączności moralistyki z wybranym tematem naraża ten proces kontroli na zwiększone ryzyko manipulacji oraz rezygnacji z koniecznej współzależności w aspekcie możliwości systemu i otoczenia [zob. Luhmann 1975b, 31; por. Reihardt 2005, 117-123].

Tożsamość oraz możliwość procesów abstrakcji stanowią ostatni element systemów społecznych. W myśl teorii Luhmanna, o przynależności do systemu społecznego decyduje świadomość (a właściwie poczucie) tożsamości obecne w przyjęciu, w komunikacji słownej, w procesie selekcji itd.⁴. Tożsamość w zwyczajnych systemach społecznych zachodzi zasadniczo w aspekcie ludzkich czynów, które powinno się identyfikować z charakterem procesów (np. selekcji) właściwych dla społeczności. Jedność obecnych z regułami systemów społecznych odpowiada tworzeniu albo uczestniczeniu w ustalonym ładzie. Procesy abstrakcji są dla Luhmanna formą wejścia na wyższy stopień rzeczywistości bytowej. Abstrakcja pozwala więc w jednym systemie ująć więcej niż jeden konflikt albo więcej niż dwie strony konfliktu. Następnie abstrakcja pozwala w systemie nie tylko na poruszanie się w perspektywie terażniejszości, ale także w przyszłości. Jednak absolutyzowanie procesów abstrakcji może prowadzić do rozbicia systemów a w najgorszym przypadku do ich rozwiązania, ponieważ następuje wówczas zbyt wielkie „odejście” wyabstrahowanych elementów systemu od rzeczywistości [zob. Luhmann 1975b, 32n].

---

⁴ Powyższe warunki w znaczeniu globalnym pozwalają, według Luhmanna, na zastosowanie rozróżnienia pomiędzy systemem a otoczeniem do fenomenu społeczności światowej [zob. Luhmann 1975b, 64nn].

3. SPOŁECZEŃSTWO W KONTEKŚCIE TEORII SYSTEMÓW LUHMANN

Niklas Luhmann w jednym z artykułów stanowiących rozwinięcie koncepcji teorii systemów zajmuje się bezpośrednio kwestią społeczności, a dokładnie kształtowaniem się pojęć takich jak: „koinonia”, „communitas”, „societas”. Analizy Luhmanna dowodzą, iż na przestrzeni wieków niewystarczająco zajęto się zagadnieniem „granicy” jako zasadniczym pojęciem dla określenia społeczności w różnych jej wymiarach. W dziejach ludzkości podejmowano się rozwiązania takich kwestii, jak: pokój, sprawiedliwość, produkcja, podział dóbr itd. i powyższe rozwiązania odnoszono do istoty życia społecznego. Tymczasem teoria życia społecznego potrzebuje właściwego sobie miejsca, z perspektywy którego można dopiero podejmować się rozwiązania problemów związanych z gospodarką, ładem społecznym itd. Spojrzenie na społeczeństwo jako pewną całość jest przewyciężeniem myślenia właściwego archaiczno-segmentarnym wizjom. Części w tak ukształtowanym porządku były widziane jako konieczne elementy w procesach ewolucyjnych określających życie społeczne. Luhmann nie neguje archaicznej interpretacji społeczności. Ten typ widzenia życia społecznego najwyczejajniej spełniał oczekiwania ludzi tamtych czasów [zob. Luhmann 1970, 141n].

Definiowanie społeczności przez części posiada przeciwagę w typie myślenia o społeczności jako ogóle w aspekcie funkcjonalnym⁵. Wówczas, jak miało to miejsce w przypadku T. Hobbesa oraz J. J. Rousseau, funkcjonalny aspekt życia społecznego zostaje niejako oddzielony (w języku filozoficznym można mówić o abstrakcji) od realiów życia społecznego po to, aby przy wysokim poziomie ogólności ukształtowane pojęcie społeczności znajdowało zastosowanie w możliwie wielu sytuacjach [zob. Luhmann 1970, 142n].

Odniesienia pomiędzy indywiduami, stanowiące podstawę dla teorii systemów samoreferencyjnych, podlegają procesowi generalizacji. Przy generalizacji odniesień międzypodmiotowych formuluje się sens posiadający następujące własności: niezależność od konkretnej czasowości („*zeitlich dauerhaft*”), niezależność od różnic jednostkowych („*sachlich allgemein*”) oraz niezależność od specyfiki partnera relacji społecznych („*sozial uebergreifend*”). Dla Luhmanna nie istnieje jeden ogólnie przyjęty poziom generalizacji odniesień międzypodmiotowych. Stopień uogólnienia jest uzależniony od charakteru struktury systemu [zob. Luhmann 1970, 145n; 1984, 551nn. 573nn; por. Guggenberger 1998, 67n].

Luhmann, będąc konsekwentnym w swojej teorii, wskazuje, iż społeczność sama w sobie jest systemem, którego jedność nie wynika z przyjętego celu ale ze zdolności samoregulacji stosunków we własnym obrębie. Charak-

---

⁵ W stosunku do współczesnych społeczeństw Luhmann mówi o wysokim stopniu specjalizacji funkcji społecznych [zob. Luhmann 1984, 578; por. Giegel 1997, 327n].

ter oraz stopień regulacji zależne są od stopnia kompleksowości systemu [zob. Luhmann 1970, 149n].

Systemy samoreferencyjne w teorii Luhmanna skutkują odmiennym spojrzeniem na zagadnienie ewolucji w stosunku do form społecznych. Przez stulecia utarły się dwie koncepcje ewolucji. Pierwsza nazwana jest linearno-czasową. Autorem drugiej koncepcji jest H. Spencer, który próbował naukowo wyjaśnić ewolucję, odnosząc ją do przyczynowości sprawczej. Relacja pomiędzy przyczyną a skutkiem wyjaśniała wszelkie zachodzące zmiany w stosunku do instytucji życia społecznego. Luhmann odchodzi od obu powyższych teorii ewolucyjnych jako nieadekwatnych w stosunku do rzeczywistości i wskazuje, iż istota przemian społecznych wynika z relacji pomiędzy systemem a otoczeniem. Dany system odpowiadający np. formie instytucji życia społecznego stoi przed nieorganiczną liczbą możliwości rozwojowych, których wybór jest jednocześnie określeniem własnych granic. W ewolucji form społecznych kierunek dla rozwoju wyznacza nie jakaś idealna forma (definiowana też jako cel) lecz stopień kompleksowości odniesień wnikający choćby z różnego kształtu odgraniczenia systemu od otoczenia w przypadku tych samych instytucji. Wzrost kompleksowości odniesień powoduje, iż społeczność w stosunku do otoczenia zachowuje stabilność. Również owa kompleksowość czyni w ogóle możliwym istnienie społeczności – ze względu na moment dopasowania się do tych możliwości, jakie zostały wyselekcjonowane [por. Luhmann 1970, 150n; Barben 1996, 89-92].

Kompleksowość pozwala na określenie ładu społecznego odpowiadającego w dalszej kolejności strukturom społecznym. Wedle klasycznej teorii ewolucji, jak zauważa Luhmann, „charakter struktur społecznych odpowiadał istniejącym w danym czasie teoriom życia społecznego” [Luhmann 1970, 152]. Według natomiast teorii systemów samoreferencyjnych charakter struktur społecznych odpowiada kompleksowości systemu. Musi więc istnieć możliwość zastosowania systemu do opisu rzeczywistości społecznej; albo zakładana jest adekwatność pomiędzy wypracowanym systemem a rzeczywistością realnych odniesień społecznych. Z góry jednak wyklucza się relację odwzorowania pomiędzy systemem a rzeczywistością społeczną [zob. Luhmann 1975a, 40-45].

Celem powyższych ustaleń w stosunku do społeczności jako systemu samoreferencyjnego jest wskazanie na jego samodzielność i wynikającą stąd niezależność, aby w ten sposób lepiej wyjaśniać fenomeny życia społecznego.

4. CHARAKTER POLITYKI W ASPEKcie TEORII SYSTEMÓW

Tradycyjna charakterystyka polityki związana była z działaniem pojedynczych osób lub wspólnot walczących o zdobycie lub utrzymanie władzy. Luhmann uważa, iż przypisywanie władzy centralnego miejsca w polityce czyni z władzy „kategorię nieużyteczną oraz obciążaną zbędnymi tradycjami i przesądami”, co utrudnia, a niekiedy nawet wyklucza, zastosowanie pojęcia władzy w adekwatnym opisie rzeczywistości politycznej. Dlatego Luhmann ro-

zumie politykę nie jako rzeczywistość skoncentrowaną wokół władzy, ale jako system [Luhmann 1975a, 154]. Luhmannowskie pojęcie ujęcie władzy opiera na dotychczasowo poruszonych pojęciach teorii systemów. Odniosę się tutaj tylko do niektórych elementów rzeczywistości systemowej właściwych polityce.

Pierwsza właściwość systemu politycznego dotyczy kwestii odgrywanych ról. W tzw. prostych społecznościach rola i osoba są „niemalże nierozdzielne”. Wynika to stąd, iż jedna i ta sama osoba wykonywała przeróżne funkcje. Natomiast sposób wykonywania danej funkcji był powodem oczekiwań, iż jedna i ta sama osoba będzie w podobny sposób się zachowywać w różnych realiach polityczno-społecznych. Powyższa reguła była odnoszona do państwa, rodziny itd. Tymczasem w systemach samoreferencyjnych o zachowaniu partnerów (a więc o sposobie wykonywania danej roli) decyduje tylko i wyłącznie charakter ich wzajemnego konkretnego odniesienia a nie sposób wykonywania funkcji w innych układach odniesień. Przed polityką dzisiejszych czasów stoi więc zadanie utworzenia takich struktur, które będą pozwalać na oddzielenie osobowości od funkcji politycznej, w których jedynie zdolność rozwojowa oraz skuteczność będą stanowić zasadnicze kryteria [zob. Luhmann 1975a, 155n; 1978, 82-87].

Specyfikacja zachowań wynikająca z wcześniejszego odgraniczenia systemu sprzyja jeszcze lepszemu wykonywaniu ról w ramach polityki. Owo lepsze wykonywanie wykreowanych ról oznacza koncentrację na tym, co właściwe jest tylko polityce z wyłączeniem wszelkich naleciałości religijnych, gospodarczych, kulturowych itd.⁶. Człowiek oddany tylko i wyłącznie rozwiązywaniu kwestii politycznych jest sprawniejszy w wydaniu właściwych rozstrzygnięć istotnych dla życia całej społeczności. W tym punkcie Luhmann powołuje się znów na zjawisko kompleksowości i wskazuje na prawidłowość pokazującą, iż stopień potencji w kwestii możliwych rozstrzygnięć odpowiada kompleksowości społeczności. Konieczność większej potencji wynika najzwyczajniej z większej kompleksowości życia społecznego [por. Luhmann 1974, 17n].

W współczesnych systemach politycznych wskazuje Luhmann na istnienie trzech ról: „biurokratyczne zarządzanie”, „politykę odpowiadającą funkcjonowaniu partii” oraz tzw. „publiczność”. „Biurokratyczne zarządzanie” w ramach teorii systemów dotyczy funkcjonowania aparatu politycznego, a więc procesu wydawania rozporządzeń w postaci praw, wyroków, rozporządzeń. W procesach legislacyjnych albo w postępowaniu sądowym swoiste kryterium spełnia poczucie słuszności wynikające ze zgłoszonych wcześniej postulatów [zob. Luhmann 1991, 173; 1978, 174-178]. Polityka wyrażająca się zasadniczo w istnieniu partii politycznych dotyczy kwestii wsparcia ze strony programów politycznych rozstrzygnięć wydawanych przez parlamenty

---

⁶ Luhmann stwierdza, iż decyzje polityczne, mimo wysokiego stopnia specjalizacji, odnoszą się do wielu dziedzin życia niepowiązanych z polityką [zob. Luhmann 1991, 155n].

oraz sądy [por. Horster 1997, 165n]. Same zaś programy partii politycznych podlegają pewnej racjonalności, która dyktowana jest takimi czynnikami, jak: wyniki wyborów⁷, zwiększanie liczby zwolenników dla danej opcji politycznej, obejmowanie coraz to większej liczby stanowisk w urzędach itd. „Publiczność” w systemach politycznych Luhmanna stanowią takie podmioty, jak: wyborcy, podatnicy, samorządy itd. Poszczególne grupy obywateli formowane są w oparciu o istniejącą pomiędzy nimi komunikację. „Publiczność” przynależy do systemu a nie do otoczenia. Jest ona wpisana w istniejące przyporządkowania celowościowe autorstwa nie tylko obywateli ale także sprawujących władzę. Systemy polityczne, jak widać, są skoncentrowane wokół wydawania rozporządzeń w przeróżnych formach. Stąd nie tyle istotne jest odniesienie wszystkich do wspólnego celu, ile raczej funkcjonowanie mające na uwadze wydane rozporządzenia oraz warunki konieczne dla ich zaistnienia [zob. Luhmann 1970, 163n].

Decyzje polityczne w ściśle odgraniczonych systemach są reakcją na zaistniałą sytuację. Wówczas sprawujący władzę podejmują się rozstrzygnięć, które skłaniają obywateli do dobrowolnie określonych działań. W niektórych jednak przypadkach decyzje są wykonywane przez obywateli pod przymusem. Podział na decyzję odnoszące się tylko do motywów działania albo tylko do wybranych tematów nie odpowiada w koncepcji Luhmanna realiom życia społeczno-politycznego w tym sensie, iż tak określony charakter decyzji nie posiada najzwyczajniej wystarczającej mocy wiążącej [zob. Luhmann 1970, 159].

Reakcja systemu politycznego na zaistniałe sytuacje domaga się pewnej otwartości w aspekcie struktur. Owa otwartość jest z kolei warunkiem wydawania poleceń zawierających stosowny autorytet. Władza posiada więc konieczną legitymację niezbędną dla legalności wydawanych aktów. Tylko przy spełnieniu powyższych warunków można mówić o systemie politycznym zdolnym do generowania władzy wobec społeczności, co przy jasno określonych ramach systemu politycznego gwarantuje stabilność i pokój [zob. Luhmann 1970, 158nn].

Pewną specyfikę systemy polityczne okazują w obliczu konfliktów. W teorii Luhmanna nie mówi się o przewyciężaniu konfliktów w sensie ich aktywnego zwalczania albo kreowania elementów stanowiących przeciwwagę dla czynników konfliktotwórczych. Luhmann mówi o tzw. absorpcji do systemu czynników konfliktotwórczych, co powinno się wyrażać w przejmowaniu przeciwieństw pochodzących z otoczenia, aby w ramach systemu owe przeciwieństwa niejako „skanałować” i przy motywacji właściwej systemowi nadać im zupełnie nowe znaczenie. Zdolność przejmowania elementów otoczenia dowodzi elastyczności systemu albo, używając terminologii Luhmanna, „potencjału konfliktowego” [zob. Luhmann 1970, 161; 1991, 100nn; por. Guggenberger 1998, 123n].

---

⁷ Zależność systemów politycznych od woli wyborców dowodzi postępującego procesu demokratyzacji [zob. Luhmann 1974, 136-142].

Z wykonywaniem polityki związane jest pojęcie władzy (ale nie jako termin centralny). Władza odpowiada pewnemu stanowi posiadania właściwego systemu i jest formą komunikacji. Specyfika jednak tak pojmowanej władzy leży w tym, iż jest ona tzw. „wzmocnioną formą selektywności systemu” znajdującej odzwierciedlenie w stosownym postępowaniu. Władza w systemach samoreferencyjnych wyraża się dosłownie w wyborze jednej z możliwości, co ma służyć stabilizacji całości. Jako jedną z alternatyw, przed którymi stoi użycie władzy, jawi się przemoc interpretowana jako narzędzie władzy [zob. Luhmann 1970, 162; por. Guggenberger 1998, 112n].

W systemach politycznych władza wykonywana jest przez partnerów, którzy z jednej strony wydają stosowne rozporządzenia; z drugiej jednak strony „skonsolidowani są z istniejącym systemem”, co jest w ogóle warunkiem przekazywania władzy. Wzajemne oddziaływanie pomiędzy podmiotami władzy sprzyja w efekcie jeszcze lepszemu wykreowaniu ról społecznych, a więc jeszcze większej specyfikacji dowodzącej prawidłowości funkcjonowania systemu [zob. Luhmann 1970, 162n].

ZAKOŃCZENIE

Analiza rzeczywistości społecznej i politycznej może prowadzić do dwóch rozwiązań: albo rzeczywistość społeczno-polityczną traktuje się jako organizm, w którym wszystkie elementy są uporządkowane w hierarchiczny sposób; albo traktuje się rzeczywistość społeczno-polityczną jako samoreferencyjny systemem stojący w relacji do otoczenia. Niklas Luhmann obrał drugie rozwiązanie jako bardziej odpowiadające rzeczywistości społecznej. Jednak dla osób wychowanych w kręgu myśli chrześcijańskiej, gdzie mowa jest o ciele Mistycznym Chrystusa albo o rzeczywistości ostatecznie nakierowanej na Boga, systemy autopoetyczne zdają się być jedynie konstrukcją myślową.

Wsluchując się jednak uważnie w teorię Luhmanna, trzeba wskazać na niezależny charakter rozstrzygnięć a także na sytuowanie fundamentu życia społecznego w komunikujących się podmiotach. Właśnie te punkty pozwalają na analizę obecnej sytuacji społeczno-politycznej i upoważniają do kreowania takich modeli współżycia międzyludzkiego, które znaczone będą przez pokój. W tym też sensie teoria Luhmanna może być pomocą dla analizy współczesnej sytuacji społeczno-politycznej.

LITERATURA:

- BARBEN, D. 1996. *Theorietechnik und Politik. Grenzen einer universalen Theorie der modernen Gesellschaft*. Opladen.
- GIEGEL, H.-J. 1997. *Moral und funktionale Differenzierung*. Soziale Systeme. Zeitschrift für soziologische Theorie 2, 327-351.
- GUGGENBERGER, W. 1998. *Niklas Luhmanns Systemtheorie. Eine Herausforderung der christlichen Gesellschaftslehre*. Innsbruck.
- HORSTER, D. 1997. *Niklas Luhmann*. München.
- KISS, G. 1990. *Grunzuege und Entwicklung der Luhmannschen Systemtheorie*. Stuttgart.
- LUHMANN, N. 1970. *Soziologische Aufklaerung. Aufsaezte zur Theorie sozialer Systeme*. Köln.
- LUHMANN, N. 1974. *Grundrechte als Institution. Ein Beitrag zur politischen Soziologie*. Berlin.
- LUHMANN, N. 1975a. *Politische Planung. Aufsaezte zur Soziologie von Politik und Verwaltung*. Opladen.
- LUHMANN, N. 1975b. *Soziologische Aufklaerung 2. Aufsaezte zur Theorie der Gesellschaft*. Opladen.
- LUHMANN, N. 1978. *Legitimation durch Verfahren*. Darmstadt.
- LUHMANN, N. 1984. *Soziale Systeme. Grundriss einer allgemeinen Theorie*. Frankfurt am Main.
- LUHMANN, N. 1991. *Soziologie des Risikos*. Berlin.
- LUHMANN, N. 1992. *Die Wissenschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main.
- LUHMANN, N. 1997. *Die Gesellschaft der Gesellschaft*. Frankfurt am Main.
- MATURANA, H. R. 1985. *Erkennen: Die Organisation und Verkoeperung von Wirklichkeit*. Braunschweig-Wiesbaden.
- MOREL, J., BAUER E., MELEGHY T., NIEDENZU H.-J., PREGLAU M., STAUBMANN H. 2007. *Soziologische Theorie. Abriss der Ansaezte ihrer Hauptvertreter*. München.
- PARSONS T., 1964. *Beitraege zur soziologischen Thoerie*. Neuwied am Rhein.
- REIHARDT, J. D. 2005. *Niklas Luhmanns Systemtheorie interkulturell gesehen*. Nordhausen.

SELBSTREFERENZIELLE SYSTEME VON NIKLAS LUHMANN
ALS DAS INTERPRETATIONSMODUS DER SOZIAL-POLITISCHEN
WIRKLICHKEIT

Zusammenfassung

Niklas Luhmann betrachtet die sozial-politische Wirklichkeit als ein System, als eine Einheit, die sich von selbst entwickelt oder lebt. Diese Wirklichkeit kann man autopoetisch oder selbstreferenziell bezeichnen. Zu den sozialen Systemen, die die Gesellschaft beschreiben, gehören nach Luhmann die folgenden Elemente: „Anwesenheit“, „Wahrnehmung und verbale Kommunikation“, „Geschichte und Struktur“, „System und Umwelt“, „soziale Kontrolle“ sowie „Identität und Abstraktionsleistungen“. Das System und die Komplexität stellen die Schlussbegriffe der Theorie Luhmanns dar.

Diese Publikation beschreibt zuerst die allgemeine Systemtheorie von Niklas Luhmann und dann die Anwendung von dieser Theorie für die Gesellschaft und für die Welt der Politik.